

УДК 81'272-054.57

І.П. Лопушинський, І.М. Попова
УКРАЇНА І НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ: ШЛЯХ ДО
ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА СПІВПРАЦІ

***Анотація.** Україна послідовно прагне реалізувати європейський вимір етнонаціональної політики. Для виконання цього завдання наша держава відповідно до вимог міжнародних стандартів послідовно і виважено здійснює політико-правове та організаційне регулювання етнонаціональних відносин, формує, розвиває та поступально реалізує етнонаціональне законодавство – один із видів юридичних гарантій прав національних меншин.*

***Ключові слова:** національні меншини, етнонаціональна політика, політико-правове та організаційне регулювання етнонаціональних відносин в Україні.*

Lopushynskiy I.P., Popova I.M. Ukraine and national minorities: a way is to tolerance and collaboration.

***Annotation.** Ukraine consistently aims to realize the European measuring of ethnic and national policy. For the sake of the this job processing our state is in accordance with the requirements of international standards consistently and self-weighted carries out the political and legal and organizational adjusting of ethnic and national relations, forms, develops and forward will realize a ethnic and national legislation – one of types of legal guarantees of rights for national minorities.*

***Key words:** national minorities, ethnic and national policy, political and legal and organizational adjusting of ethnic and national relations, are in Ukraine.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для України, як і для будь-якої поліетнічної держави, питання національних меншин є перманентно актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Утворення 1991 року України як самостійної держави поставило на порядок денний як теоретичне, так і практичне завдання – вироблення власної концепції національної політики. Особливість ситуації полягала в потребі одночасного пошуку оптимальних шляхів розвитку титульної нації та національних меншин, адже в УРСР, що була складовою Радянського Союзу, українці не були реально титульною нацією. Тема актуалізується і тим, що на сучасному етапі спостерігається зростання ролі національних меншин як важливого політичного чинника внутрішньодержавних процесів. Національні меншини політично впливають і на зовнішньополітичну діяльність України, зокрема, залишаючись об'єктом посиленої уваги урядів і політичних сил, що аналізують і відстоюють позицію своїх співвітчизників за кордоном. У свою чергу, зовнішньополітичні чинники, зокрема політика окремих держав і політичних лідерів, з якою ідентифікується та чи інша національна меншина, суттєво впливають на діяльність національних меншин. Крім того, проблему національних меншин окремі держави використовують і в зовнішній політиці. Саме тому вивчення й осмислення питання про становище і роль національних меншин в сучасній Україні набуває особливої актуальності і нового прочитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національних меншин останнім часом вивчали відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники. Серед вітчизняних дослідників – Л.Аза, О.Бочковський, І.Варзар, О.Гринів, В.Євтух, І.Здіюрук, О.Каргунов, А.Колодій, І.Курас, О.Куц, А.Леонова, О.Майборода, С.Макарчук, О.Малиновська, Ф.Медвідь, М.Мищенко, П.Надолішній, М.Обушний, В.Омельчук, Ю.Римаренко, Т.Пилипенко, І.Попеску, А.Попок, В.Рибкало, Т.Рудницька, Д.Табачник, М.Товт, В.Трощинський, Л.Шкляр, М.Шульга та ін. Серед зарубіжних дослідників – У.Алтермат, Д.Белл, Ж.Берк, Ю.Бромлей, Р.Брубакер, Т.Букволь, М.Вебер, М.Есман, А.Лібіх, В.Кимлічка, М.Новак, Л.Ребет, Дж.Ротшильд, Г.Халупчак, Е.Сміт та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим у працях названих та інших дослідників не повною мірою висвітлюється сучасний стан національних меншин в Україні, практично відсутні дослідження шляхів досягнення толерантності між представниками національних меншин у сучасних умовах державотворення в Україні, не ведеться пошук альтернатив у розвитку міжнаціональних процесів.

Формулювання цілей статті. Виходячи з такої постановки проблеми, метою нашої статті й стало висвітлення історичного шляху національних меншин в Україні, теоретичне

узагальнення наявних наукових напрацювань, відшукування шляхів розв'язання проблеми міжнародних відносин у сучасних умовах розвитку Української держави.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, національні меншини – це групи громадян держави, чисельно менші і не домінуючі в цій державі, з етнічними, релігійними або мовними особливостями, що відрізняються від більшості населення, натхненні спільною волею виживати і які ставлять за мету домогтися фактичної і юридичної рівності з більшістю.

Питання національних меншин постало в світі вже з XVI століття. Одну з найбільш удалих (для свого часу) концепцій «меншинних груп» або просто «меншин» ще 1945 року запропонував відомий датський учений Луїс Вірт. Він, зокрема, визначив меншину як «групу людей, яких через їхню фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві... для особливого і нерівноправного до них ставлення, і які через це вважають себе об'єктом колективної дискримінації». При цьому він особливо наголошував, що, по-перше, «меншини об'єктивно займають несприятливі позиції в суспільстві», а, по-друге, – «люди, яких ми вважаємо меншинами, з погляду чисельності можуть бути більшістю».

Термін *меншина* з'явився 1947 року, коли Економічна та Соціальна Рада уповноважила Комісію з прав людини ООН розробити рекомендації щодо захисту прав національних меншин. Так, уперше в документах ООН згадується право етнічних, релігійних та мовних меншин.

Наприкінці 60-х років XX століття американські етносоціологи К. Уоглі та М. Гарріс, не даючи власного визначення національної меншини, запропонували такі критерії її ідентифікації: 1) меншина – це підлеглі і залежні частини складного, тобто поліетнічного суспільства; 2) меншини мають особливі фізичні чи культурні риси, що не поважаються панівними частинами суспільства; 3) меншини – це самосвідомі групи, об'єднані особливими рисами, що мають їх члени; 4) належність до меншини передається за принципом походження; 5) члени меншини чи то за бажанням, чи то за необхідністю схильні одружуватися всередині своєї групи.

Концепція К. Уоглі та М. Гарріса, а також запропоновані ними критерії ідентифікації меншин знайшли чимало прихильників серед західних етнополітологів. Проте окремі з них звернули увагу на дискусійний характер цих критеріїв та на такий суттєвий недолік, як ігнорування чинника чисельності етнічних груп. Саме тому Р. Шермергорн дав дещо інше визначення меншини. «Ми, - писав він, - вживаємо термін *меншинна група* для визначення будь-якої етнічної групи..., яка становить менш ніж половину населення даного суспільства, але є помітною підсистемою з обмеженим доступом до центральних посад та активної діяльності в економічних та політичних установах суспільства, яке розуміється як «нація-держава».

Визначення ж меншини було розроблене Франческо Капоторті (членом Економічної та Соціальної Ради ООН) 1971 року. Українською мовою воно звучить так: «Меншина – порівняно з іншою частиною населення це менша за кількістю, така, що не посідає панівного становища, група, члени якої, громадяни цієї країни, володіють з етнічного, релігійного та мовного поглядів характеристиками, що їй відрізняються від характеристик іншої частини населення і виявляють нехай не безпосередньо, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії та мови». Таке визначення тривалий час існувало в різних інтерпретаціях, однак і воно зазнало деяких уточнень і змін. Це 1978 року зробив досить відомий данський етносоціолог Ганс Ван Амерсфорт. Він виклав свою альтернативну концепцію, у якій, зокрема, зазначив, що меншина має три властивості: 1) меншина – це неперервна спільнота в середині населення держави. Ця неперервність має два важливі аспекти: а) меншина складається з кількох поколінь; б) належність до меншини має пріоритетність над іншими формами соціальної категоризації; 2) чисельний стан меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі; 3) меншина має об'єктивне несприятливе становище в чотирьох «суспільних сферах»: а) законодавчій системі; б) системі освіти; в) ринку праці; г) ринку житла.

Найповніше міжнародноправові критерії, що стосуються поняття «національна меншина», було визначено в «Рекомендації 1201» Парламентської Асамблеї Ради Європи 1993 року. Відповідно до цього документа поняття «національна меншина» застосовується до груп осіб у країнах, які: проживають на території цієї країни і є її громадянами; підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв'язки з країною; демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики, достатньо представлені, хоча кількість цих осіб менша від решти населення країни або району країни; зацікавлені зберегти те, що становить їх спільну індивідуальність, включаючи їх культуру, традиції, релігію або мову.

Українське національне законодавство, зокрема Закон України «Про національні меншини» (1992), дає більш загальне визначення цього поняття: «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». Разом з тим у наукових колах існує думка, що до національних меншин належать представники в Україні (чи інших державах) лише тих народів, що свого часу утворили власні національні держави, наприклад, поляки в Україні чи українці в Польщі.

Проект Концепції державної етнополітики в Україні (2010) визначає національну меншину як спільноту громадян України, які не є українцями за етнічним походженням, виявляють почуття етнічного самоусвідомлення та спільності між собою, є частиною етносу, який має національну державу за межами України, але проживають на території України, підтримують давні, міцні й сталі зв'язки з нею, є досить значними, хоча й меншими за чисельністю, ніж інше населення України.

Отже, на сьогодні вже існує кілька досить вдалих визначень і концепцій «національної меншини». Однак це не знімає з порядку денного питання про дальше їх удосконалення. Особливо важливого значення ця проблема набуває для міжнародного права та діяльності відповідних міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, МОП та ін.), оскільки, як відзначалося в одній із доповідей Міжнародної групи з прав меншин, термін *меншина* є невизначеним у більшості документів міжнародного права. Головними критеріями визначення національної меншини є не тільки і не стільки чисельність, скільки її становище у «великому суспільстві». Національна меншина – це залежна, підлегла субординована група, яка є помітною підсистемою з обмеженим доступом до центральних посад та активної діяльності в економічних та політичних установах суспільства. Більшість національних меншин України – це частина етносів, основне ядро яких перебуває за межами нашої держави й існує, як правило, у формі самостійних етнополітичних організацій. Деякі етноси не мають своїх окремих етнотериторіальних утворень (напр., роми, асирійці). Низка національних меншин сформувалася на території сучасної України (напр., караїми, кримчаки, кримські татари, які належать до корінних народів).

Значна кількість найважливіших документів Організації Об'єднаних Націй з питань захисту прав національних меншин було ратифіковано ще Українською РСР, яка стала членом ООН при її заснуванні 1945 року. Це були такі документи: Договір про громадянські і політичні права (набрав чинності 23 березня 1976 року), Договір про економічні, соціальні і культурні права (2 березня 1976 року), Конвенція про скасування всіх форм расової дискримінації (6 квітня 1969 року), Міжнародна конвенція Організації праці №111 про дискримінацію у галузі праці та зайнятості (15 червня 1960 року), Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації у галузі освіти (15 грудня 1960 року) та ін. Ще одна конвенція ООН – Конвенція з прав дитини (27 вересня 1991 року) – була ратифікована вже незалежною Україною. Крім того, Україна є членом Організації з питань безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Вона, таким чином, підписалася під документом Копенгагенського засідання Конференції ОБСЄ 1990 року з соціальних питань.

Кілька угод було ратифіковано Україною в результаті її пострадянського членства в Раді Європи. Приєднавшись до Ради Європи 1995 року, наша держава підписалася на виконання відповідного переліку зобов'язань, серед яких ратифікація основних угод Ради Європи. Це такі угоди: Європейська конвенція з прав людини – ЄКПЛ (ECHR) – (11 вересня 1997 року); Рамкова конвенція з питань захисту національних меншин – РКНМ (FCNM) – (9 грудня 1997 року); Європейська хартія регіональних або міноритарних мов – Хартія про мови (1 січня 2006 року). Іншою гарантією прав людини, що належить до національних меншин України, є Рамкова Конвенція про захист національних меншин (РКЗНМ) Ради Європи, ратифікована Україною 9 грудня 2009 року.

Усі ці міжнародні документи отримали офіційне трактування і затвердження в Осло в «Рекомендаціях щодо мовних прав та прав національних меншин», підготовлених у лютому 1998 року для Верховного Комісара з питань національних меншин Організації з безпеки та співробітництва в Європі.

За особливостями динаміки щодо кількості населення національні меншини в Україні в другій половині ХХ століття можна віднести до трьох груп: 1) меншини, у яких кількість населення збільшувалася (росіяни, білоруси, румуни, вірмени, роми, німці, азербайджанці, грузини, чуваші, узбеки, мордва, корейці, удмурти, лезгини, туркмени, аварці); 2) меншини, у

яких кількість населення утримувалася майже на одному рівні (молдовани, болгари, угорці, греки, татари, гагаузи, литовці, казахи, словаки, марійці, осетини, таджики, естонці, комі, албанці, ассирійці, киргизи, комі-перм'яки, карели, чеченці, даргінці, араби, фінни, лакці, абхази, кабардинці, табасарани); 3) меншини, у яких кількість населення зменшилася (євреї, поляки, чехи, башкири, латиші).

Національні меншини залежно від часу поселення на території України дослідники поділяють на три групи: 1) ті, які здавна, щонайменше з XIX століття живуть в Україні; 2) ті, що з'явилися в Україні між Першою і Другою світовими війнами; 3) ті, які почали селитися в Україні після Другої світової війни (з'явилися тут унаслідок посилення зв'язків із країнами т.з. третього світу – Азії, Африки, Латинської Америки).

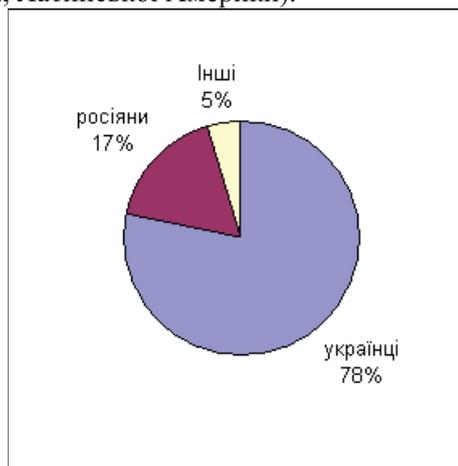

Рис. 1. Етнічний склад населення України

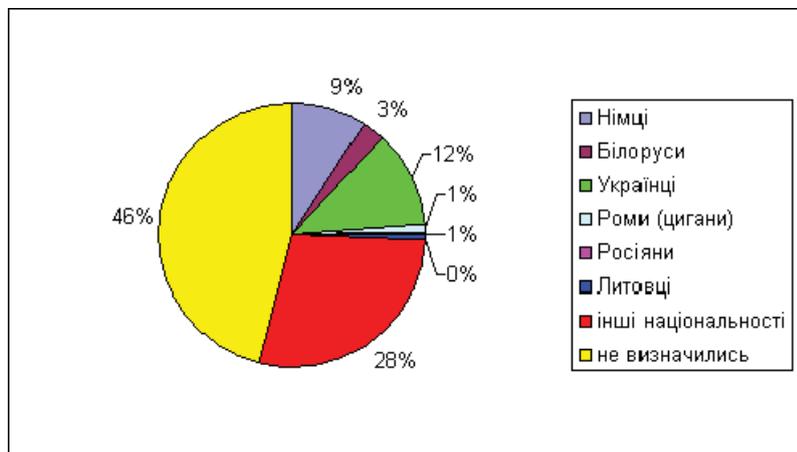

Рис. 2. Детальна розшифровка категорії «інші» з попереднього малюнка

В Україні за переписом населення 2001 року, крім українців, основного населення країни в усіх її регіонах, за винятком Автономної Республіки Крим, де більшість становлять росіяни, а корінним народом є кримські татари, проживає понад 130 інших національностей (22,2 відсотка всього населення). З них найпоширенішими є: росіяни (17,3%), білоруси (0,6%), кримські татари (0,5%), молдовани (0,5%), болгари (0,4%), поляки (0,3%), румуни (0,3%), угорці (0,3%), вірмени (0,2%), греки (0,2%), євреї (0,2%), татари (0,2%), азербайджанці (0,1%), гагаузи (0,1%), грузини (0,1%), німці (0,1%), роми (0,1%).

За даними останнього перепису населення вдалося виявити особливості розселення кожної національної меншини в Україні. Національні меншини за характером розселення можуть бути компактними (які проживають компактно, тобто в певному районі), або дисперсними (розсіяними в різних районах, поселеннях). До першої групи належать росіяни (схід і південь України), кримські татари (Автономна Республіка Крим, Південна Херсонщина), білоруси (Полісся), поляки (Житомирщина, Вінниччина, Галичина, частково Буковина), чехи

(Волинь), словаки (Закарпаття), болгари (Одеська і Запорізька області), євреї (переважно великі міста Правобережжя і Західної України – Київ, Одеса, Чернівці), німці (Західне Закарпаття, Північна Херсонщина), румуни (Буковина, Східне Закарпаття, Одеська і Кіровоградська області), греки (Донецька область), гагаузи (Одеська область), угорці (Закарпаття), роми (Закарпаття, АРК, Одеська область). Разом з тим переважна більшість національних меншин в Україні розселена дисперсно. До них належать литовці, латиші, таджики, осетинці, узбеки, казахи, азербайджанці, киргизи, туркмени та ін.

У переважній більшості демократичних країн світу, у т.ч. й Україні, нині створено умови для вільного розвитку національних меншин, надання можливостей для реалізації їхніх прав, збереження етнічної і культурної самобутності. Однак, міжнародні правові документи надають такі можливості лише громадянам тієї чи іншої держави, якщо ж особи належать до робітників-мігрантів чи біженців, вони не мають статусу національних меншин.

Висновки з даного дослідження. Розглядаючи національні меншини як суб'єкти державотворення, ми переконалися, що серед усіх національних меншин, які проживають на території України, щодо кількох (росіяни, євреї, кримські татари) ми можемо констатувати вихід на рівень політичного становлення і перетворення на суб'єктів політичного життя на загальнодержавному рівні. На регіональному рівні таких національних меншин дещо більше, зокрема це угорці, румуни, поляки. Значна частина національних меншин України через розпорошеність, латентний рівень мобілізації, відсутність зв'язків з етнічною батьківщиною перебувають на етапі асиміляції та беруть активну участь в еміграції.

З розвитком демократії діяльність національних меншин активізується і цей процес переходить у політичну площину, а тому національні меншини потрібно розглядати як потенційно впливовий політичний чинник. За останні роки в Україні чітко простежується тенденція до активізації діяльності національних меншин, що виходять на арену суспільно-політичних відносин держави, і, окрім культурних, освітніх та релігійних інтересів, усе активніше ставиться питання задоволення політичних інтересів. Це закономірне явище, характерне для всіх суспільств, однак його вирішення значною мірою залежить від рівня демократичності самого суспільства.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження порушеної нами в статті проблеми вбачаються у висвітленні етнонаціональної політики Української держави після внесення змін до Конституції України, базового Закону України «Про національні меншини» чи ухвалення принципово нового закону щодо національних меншин.

Список використаних джерел

1. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року.
2. Закон України “Про національні меншини” від 25 червня 1992 року №2994-ХІІ.
3. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Заблук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П.Бажана, 2007.
4. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г.С.Лозко – 2-е вид., стереотипне. – К.: “АртЕк”, 2004.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / [Ю.П.Сурмін, В.Д.Бакуменко, А.М.Михненко та ін.]; за ред. Ю.В.Ковбасюка, В.П.Трошинського, Ю.П.Сурміна. – К.: НАДУ, 2010.
6. Основи етнодержавознавства : підручник / за ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Либідь, 1997.
7. Надолішній П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. (Теоретико-методологічний аналіз): монографія / П.І.Надолішній. – К.; Одеса: Вид-во УАДУ; Астропринт, 1999.
8. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект : моногр. / Ю.О.Куц. – Х.: Вид-во ХарРІДУ УАДУ “Магістр”, 2002.
9. Табачник Д. В. Національні меншини: етнокультурний вимір / Д.В.Табачник, Г.Д. Попов, Т.І.Пилипенко. – К.: Етнос, 2007.
10. Ребкало В. А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В.А.Ребкало, М.І.Обушний, О.М.Майборода / Українська Академія державного управління при Президентові України. – К., 1996.
11. Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навчальний посібник / В.Б.Євтух, В.П.Трошинський, Л.О.Аза / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Видавничий центр “Київський університет”, 2003.
12. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку : слов.-довід. / УАДУ при Президентові України; відп. ред. Ю.І.Римаренко. – К.: Вид-во УАДУ, 1997.